بەناوی خوای بەخشندەو میهرەبان

www.regayrasty.com

تیری ئەم جارەم لە سەر سایکۆلاریزم دەچەقێنم

ژیارو کۆمەڵگاکانی مرۆڤ لە سەردەمی دروست بونیەوە تا ئەمڕۆ بە چەند گۆڕانکاریەکی سەرسوڕماندا ڕۆشتوە.!
هەموو ئەو سەردەمانەش لە ڕێگای پێغەمبەرانەوە (د.خ) کە لە لایەن خوای تاک و تەنیاوە پەیامیان بۆ هاتوە یان لە لایەن فەیلەسوفەکانی جیهانەوە مرۆڤایەتی بە ئاقاری گۆڕانکاری لە ڕووی سیستەم و دەسەڵاتەوە گۆڕاوە.
ئەوەی کە جێگای باس کردنە و بیری خوێنەرانی بخەمەوە ئەو دەسەڵاتانەی ناسراون ئەوانیش بریتی بوون لەو سیستەمانەی کە توانیویانە دەسەڵاتی حوکمڕانی بگرنە دەست وە کۆمەڵگا بە ڕێگاوە بەرن وە ڕۆڵیان هەبوە لە چەندین سەدەدا وەک (ئیسلام, لیبرالیزم, سۆسیالیزم, کۆنسێرڤاتیزم, ئەنارشیزم, فاشیزم, تیۆکراتی, ڕیالیتی, ئەرستۆکراتی, بلۆتۆکراتی, تیرانی, دیکتاتۆری, دیموکراسی, سوسیالیستی, دەسەڵاتی کڵێسا وە زۆری تریش).
بەڵام ئەوەی کە شایانی باسە لەم لێکۆڵینەوەیەدا دەمەوێت ئەوە دەربخەم ئایا کێ توانیویەتی ناخی مرۆڤەکان بخوێنێتەوە تا بتوانێت دەستورو ڕێچکەی ژیانیان ڕۆشن بکات ئایا خوای پاک و بێگەرد یان فەیلەسوفەکان کە خاوەنی تیۆری سیستەمی دەسەڵات و کۆمەڵگا بوون

که توانیویانە ئەو ڕێچکەیەی دەسەلات لە دەولەت و کۆمەلگادا کەم تا زۆر فەراهەم بێنن ڕۆلی بەرچاوی ئەو خاوەن هزرانە وەک (بلاتۆن, ئەرستۆتالیس, ماوردی, ئیبن قەیمی جۆزی, حامورابی, مەنو, جۆن لۆک, ئێدمۆند بۆرک, کارڵ مارکس, فرێدریک ئەنگلز, تۆماس هۆبیس, لینین, باکۆنین, میکاڤیللی, دیوجین, مێسولونی وە هیتلەر) هەزارانی تریش کە جێگا دەستیان دیار بوە لە ڕێرەوی گۆڕینی کۆمەلگادا.

ئێمەی کورد تا ئێستا لە گێژاوی بێ دەسەلاتی و نەبونی قەوارەی سیاسی خۆیدا دەسوڕێنەوە وە هیچ جۆرێک لەم تیۆرو ئایدۆلۆژیانە تا ئێستا پیادە بکەین وە نامۆشە بە گەل و میللەتی ئێمە.

بۆیە هەمیشە دەبێ بزانین ئەو بیرو تیۆرو ئایدۆلۆژیانە بۆ چ سەردەمێک نوسراوەو بەکار هاتوە.

وە پێش تریش دەبێت لێکۆلینەوەیەکی(سۆسیۆلۆژی) ت هەبێت بۆ ناسینی کۆمەلگای خۆت تا بزانی چی دەرخواردی کۆمەلگاکەی خۆت دەدەیت, ئایا ئەو کۆمەلگایەی تۆ ئەو ئایدۆلۆژیەی بۆی دەهێنی چ جۆرە کۆمەلگایەکە, کۆمەلگایەکی (هەژارانە یان کرێکاریە یان جوتیاریە یان ڕۆشنبیریە وە یان دەیان یانی تریش.......).

ئەگەر باشە لە کوێوە سەرچاوەی گرتوە وە چەند سەدەیەک لەمەو بەر نوسراوە؟

ئایا پێویستی بە چاک سازی هەیە؟!

من گومانم نیە لەوەی ئەگەر بیرێک زادەی مرۆڤ بێت دلنیام لەوەی کە مرۆڤ هەلە دەکات بۆیە من لێرەوە دەست پێ دەکەم دەلێم سیستەم و دەستورێک باشە بۆ هەموو مرۆڤەکان ئەو سیستەم و دەستورەش دەبێت لە لای کەسێکەوە بێت کە دروست کەری مرۆڤەکانە وە هەر ئەویش دەزانێت چ دەستورێک باشە بۆ مرۆڤەکان دەبێت بپرسین ئەو کەسەش کێیە؟!

دەبێت خاوەن بیرو هزر بەدوایدا بگەڕێت تا بە ئاقڵی خۆی بتوانێت خۆی بدۆزێتەوە.
ئەم پێشەکیەم تەنها سەرەتایەکە بۆ ناو بابەتەکە ئەویش دەمەوێت بەراوردێک لە دەسەڵاتی کڵێسەو شۆڕشی
(renesance) لە بەرامبەریشیدا دەسەڵاتی ئیسلامی.
بێ گومانم لەوەی کە لە رۆژئاواو خەڵکی ئەو سەردەمەش کە کڵێسا حوکمڕانی دەکردن لە تەنگەژەیەکی ئابوری فیکری فەرهەنگیدا بوون, خەڵکی ئەو سەردەمە کەلەپچە بوو بوون بە دەست حوکمڕانی کڵێسەو پاپاکان و بەگزادەکانەوە لاتان ئاشکرایە کەوای لێهاتبوو بەهەشت و جەهەنەم لەلایەن پیاوانی کڵێساوە کڕین و فرۆشتنی پێوە دەکرا.
زەوی و زاری خەڵکی لێقەوماو داگیرکرابوو بەهێز بێهێزی دەچەوساندەوە بەهاکان کەم بوو بوونەوە واتە پاشا گەردانیەکی تەواو بوو لام وابێ ئەو مێژوەی رۆژئاوا زۆر ئاشکرایە با لەوە زیاتر مرەکەبی جافەکەم تەواو نەبێت وا بزانم کەم تا زۆر لە جیهاندا ئەو مێژوە باش دەزانرێت کە دەسەڵاتی رەشی کڵێسا چی بە خەڵکی رۆژئاوا نەکردوە.بەهەر حاڵ دێمە سەر سەدەی 14 تا 16 کە لە سەردەمی دەورانی عەزەمەتی فەلسەفە, بەناوبانگە, یان پرشنگی هیومانیتی, یان سەر لە نوێ لەدایک بوونەوە (رێنەسانس) خۆی ناساند. ئەم سەردەمە بە ئاقارێکی زۆر گران و تەماویدا رۆشت تا توانیان دەسەڵاتی کڵێسا لە ناو بەرن.
ئەو کارە کرا بەڵام لە بەرامبەر کێدا؟!
لە بەرانبەر دەسەڵاتی کڵێساو پیاوانی ئاینی ئەو سەردەمە کە لە هەگبەی خۆیانەوە بۆ وویستە قیزەونەکانیان کۆمەڵگایان بە رێگاوە دەبرد کێشەکە ئالێرەوەیە!

کاتێک کە هەموو دەسەڵاتەکانی کڵێسە ڕووخا وە لە ڕووسیاش
قەیسەرەکان لە چاخەکانی ناوەڕاستدا لە باکوری ئەورووپاشدا
دەسەڵاتی کڵێسا کە سنوریان زۆر جیاواز تر بوو لە ڕووی
جیۆپۆلیتیکەوە ئەوانیش بریتی بوون لە پاشاو دەوڵەمەندەکان و
بەگزادەکان کە کڵسا پیرۆزی دابوو بەوان ئەوانیش لە ناو چون وەک
دانمارک کە ئەو وەختە نەرویج لە ژێر دەسەڵاتی ئەودا بوو . وە کە
سوید ئەمارەتێک بوو لە ئەڵمانیا وە لە فەرەنساش دەسەڵاتی گەورەی
پاپاکان لە ناو چوو لە وڵاتی ئیتالیادا چەند دەوڵەتێکی جیاوازی
ئاینی تێدا دروست بوو بوو وەک ئێستا ئیتالیای یەکگرتوو نەبوو ئەو
دەوڵەتە بەناوبانگانەش بریتی بوون لە(میلانۆ, فینیقیا , ناپۆلی, فرین
زە) وە دەسەڵاتی کڵێسای ڕۆمای ئەو سەردەمەش زۆر بە گران لە ناو
برا.
ڕاستە لەناو بران هۆکەشی ئەوە بوو کە دەوڵەتی پارچە پارچە بوون وە
بۆ مانەوەی دەسەڵاتی کورسی خۆشیان هەموو شتێک حەڵاڵ کرابوو
بۆیە لە ململانێکاندا پوکانەوە.
لە بیرمان نەچێت هەندێ دەسەڵاتی تری کڵێسا هەبوون کە کەمێک
باشتر بوون وەک پرۆتستانت و لۆ ثەریەکان, وە بەرچاو ترین شەڕی
خوێناوی ئەو سەردەمە لە **1400** دا لەشکرێکی فەرەنسا شاخی (ئەلبی)
گرت هەموو خاچ پەرستەکانی ئیسپانیا و ئەڵمانیای تێک شکاند لە
1527 دا گۆڕانکاریەکی گەورە هاتە پێش ئەویش ئەوە بوو کە هەموو
پاپاکان گیران و زیندانی کران لە دوای ئەم گۆڕانکاریانەوە (میکاڤیللی)
سەر دەردێنێ و کەسێکە لە بەناو بانگ ترین مرۆڤەکانی سەردەمی خۆی
کە تیۆری سایکۆلاریزمی لە کتێبی (میر)دا بۆ چونەکانی دەردەخات. بە
هەر جۆرێک بێت بە دوای ئەو فەلسەفەو کتێب و مانیفێستانەدا نارۆین
کە لە دوای ڕووخانی دەسەڵاتی پاپاکانەوە نوسراون و ووتراون وە یان

لەو گروپ و ڕێکخراوانە ناکۆڵینەوە کە چیان کردووەو بەرهەمیان چی بوە کەم تا زۆر لەو سەردەمەدا کاریان کردوە, بەڵام ئا لێرەدا فەلسەفەکەی(کانت)م بیر دەکەوێتەوە کە دەڵێت(ئازا بن و فێربن) یان (ئازابن و سود لە عەقڵتان وەربگرن) بۆ وەڵامی ئەم پرێسته وە بۆ هەموو ئەو چاک سازیانەی لە دوای کڵێسادا کرا دەزانن کێ دروست بوو(هیتلەر و مێسولونی و ستالین) سەردەردێنن چیان نەکرد بە کۆمەڵگای خۆیان و کۆمەڵگاکانی دەوروپشتیان ئەم پرسیارەش بەجێ دێڵم بۆ سایکۆلاریزمەکان بە تایبەت کۆمەنیستەکان و سۆسیالیزمەکان چونکە ئەوان زۆر پشتگیری لە بیری عەلمانیەت دەکەن خۆ ئەو کاتە دەسەڵاتی کڵێساش نەمابوو ئەو کوشتن و بڕینەی کە لە جەنگی جیهانی دووەمدا کرا بە درێژای هەموو دەسەڵاتی کڵێسا ئەوەندە خەڵک برسی و سەرما ڕەقی نەکردبونەوە و لە جەنگیشدا نەکوژران ئەمەش زادەی بیری عەلمانیەت بوو وە لە بیریشم نەچوە کە دونیاش پێش کەوتنێکی زۆر سەیری بە خۆیەوە دی ئەە بوو چەکی ئەتۆم دروست کراو چەکی کیمیای و دەیان تەکنەلۆژیای ماڵوێران کەری بە خۆیەە دی.

ئالێرەدا با وورد بینەوە لەو مێژوەی کە بەسەر ڕۆژئاوا دا هاتوە وەک ئاماژەم بۆ کرد زادەی بیری مرۆڤەکان بوە تا ئێستاش کۆمەڵگای ڕۆژئاوا بە دەست گەندەڵی خۆیانەوە دەناڵێنن کە سەدان دیاردەی کۆمەڵایەتیان هەیەو وەک نەخۆشیە دەرونیەکان و لاشەییەکان.

وە پچڕاندنی پەیوەندی لە بەرانبەر یەکتریداو هەڵوەشانەوەی خێزان و بەرەو ڕۆچونی تەواو دەڕۆن وە خاڵکانی تر جێگایان دەگرنەوە کە لە بنچینەدا خەڵکی جێگایەکی ترن وە خۆشیان ئاماژەیان بەو ئامارانە کردوە.

یش لە سەر ئەوە کۆکن وە لە ساڵی هاواری لێ هەڵسا کە ئەگەر (Unicef,FN) 1995 دا ئەڵمانیا

www.regayrasty.com

بێتوو خەلکی ئەڵمانیا پەیوەندی خێزان گرێ نەدەنەوە و پابەند نەبن بە بەها ڕەوشتیەکانەوە وەکو دەیناسور لە ناو دوچن بۆیە چەند بەرنامەیەکیان دەمەزراند بۆ سەر لەنوێ پەیوەندیو دروست کردنەوەی خێزان.

ئەوەی کە باسمان کرد سەرەتایەکی بچوک بوو بۆ هێنانە ناوەوەی عەلمانیەت واتە (بە دنیای بوون).

ئێستاش لە وولاتی ئێمەدا بانگێشت بۆ بە دونیای بوون یان سایکۆلاریزم دەکرێ لە بەرانبەر ئەوەی ئیسلام پەراوێز بکەن.

تا خەڵکی هەموو بەها ڕەوشتیەکانی خۆیان بدۆڕێنن نە خێزان بمێنێ و وە مرۆڤەکانیش توشی ئیفلیجی ڕەوشت بکەن, وە لە دەسەلاتدا مرۆڤ خۆی خاوەنی دەستورو یاسا بێت تا بە بیری تەسکی نەخشەو پیلان بۆ دوارِۆژ بکێشن وەک(صدام) چۆن لە (مجلس قيادة الثورة) فەرمانی دەرئەکرد ئەمانیش لە دەزگایەکی ترەوە بە ویستی خۆیان یاسای بۆگەنمان بۆ دەربکەن.

خوێنەری بەرِێز لە کوردەواریدا پەندێکی زۆر جان هەیە کە هەمیشە بەکار دەهێنرێت ئەویش ئەوەیە کە دەڵێن پەنجەکانی دەست وەک یەک نین منیش دەڵێم ئاینی مەسیحی و جولەکەو زەردەشتی و ئێزیدی وە ئاینی پیرۆزی ئیسلامیش .....هتد, وەک یەک نین چۆن دەبێت بەیەک چاو سەیریان بکرێت.

باشترین بەڵگەش بۆ ئەم ووتەیەی من خۆ ئەگەر لە کەسێکی سایکۆلار بپرسی دیموکراسی و شوعی و فاشیزم و سۆسیالیزم و....هتد

ئایا وەک یەکن؟

من کومانم نیە کە دەڵێ نەخێر هەریەکەیان سیستەمێکی جیاوازە وە هەر بەو تێرِوانینە و بیر کردنەوە بە فەلسەفەیەکی دیالێکتیکیانە با گفتو

گۆ بکەین کە خۆتان بڕواتان پێیەتی تا بۆ ئەوەی بتوانین پۆلێنی ئایینەکان لە ڕووی سیستەم و دەسەڵات و چۆنێتی بەڕێوە بردنی کۆمەڵگاوە تاوتوێی بکەین.

نەک بەراوردی ئاینی جولەکە یان مەسیحی یان ئیسلام لەگەڵ یەکتریدا بکەین, چونکە ئێمە خاوەنی ئاینێکین کەلە هەموو ئاینە ئاسمانیەکان نوێ ترە کە خوای گەورە بۆ پێغەمبەرەکەی محمد (د.خ) ناردوە کە توانیویەتی چواردە سەدە دەسەڵاتی هەبێ و خاوەنی داهێنان و پێش کەوتن و دروست کردنی بیری مرۆڤایەتی بوە ڕاستە لەوانەیە لە سەردەمی دەسەڵاتی ئیسلامی دا کەم و کورتی هەبوو بێت بەڵام خەڵکی هەرگیز لە ئیسلام بێزار نەبوون بەڵکو لە دەسەڵات دارانی کە بە ویست و ئارەزوی خۆیان حوکمیان کردوە وە لە فەرمانی خواو پێغەمبەری خوا لایان داوە تا بە تاوانی خۆیان خوای گەورە دەسەڵاتەکەی پوکاندونەتەوە.

بۆیە ئێستاش لە ناو خەلکی موسڵماندا ئەگەر مامۆستایەکی ئاینی بیەوێت موسڵمانان کۆبکاتەوە دەتوانێت لە میمبەرێکی مزگەوتدا لە یەک مزگەوتدا ئەوەندەی حەوشەی ڤاتیکان کۆبکاتەوە تەنها لە یەک هەفتەدا یان لە مەراسیمێکی دینیدا ئەمە تەنها بەراوردێکی لۆژیک بوو لە ڕووی تیۆریەوە, بەڵام لێرەوە بەراوردێکی پراکسیز لەگەڵ ئەو سەردەمەی کە کڵێسا دەسەڵاتی هەبوو یان دەست پێکردنی ڕێنەسانس تێراماننێک و وورد بینیەک دەکەین بۆ ئەوەی کە کامیان لە تەنگەژەدا سوراونەتەوە و کامیان خاوەنی داهێنان بوون.

لە سەردەمی خەلافەتی عەباسی یەوە دەستپێ دەکەین کە **524** ساڵ حوکمڕانی کردوە واتە لە(**132**تا **656**هـ).

ئەو کەسانەی کە دەیانەوێت بەراوردێک لە نێوانی ساڵەکاندا بکەن با بەراوردەکە لە(**656**هـ) کە یەکسانە بە **1258**ی زایینی پێش ئەوەی

بچمە ناو بابەتەکەوە دەسەڵاتی ئیسلامی لە سەردەمی خۆیدا هەرگیز بە ناوی ووڵات و خاکەوە ناو نەنراوە تا دەمارگیری فەرهەنگ و نەتەوایەتی لای موسڵمانان دروست ببێ هەمیشە نەتەوەی موسڵمان باوبوە فەرهەنگی ئیسلامی لە ووڵاتانی عەرەب و عەجەم دا وەک یەک سەیر کراوە بۆیە زۆرینەی دەسەڵاتەکانیش هەر بەناوی خەلیفەکان ناونراوە وەک لە پێشەوە ئاماژەم پێ کرد وە نەبێ بێ کەم و کورتی بوبێتن بەڵام لە چاو ڕۆژئاوادا سفر بە سەد ئاماژەی بۆ دەکرێت.

بە گشتی خەلافەتی عەباسی بەسێ قۆناغدا تێ پەڕیوە بۆیە ساڵەکان ئاشکرا دەکەم بۆ ئەوەی سەردەمی ئەو وەختەی ڕۆژئاوا دیار بێت کە ئەوان لە چ تەنگەژەیەکدا بوون و سەردەمی عەباسی ئیسلامی لە چ سەردەمێکی زێڕیندا بوە.

1. سەردەمی یەکەمی عەباسی لە ساڵی(132-232 هـ) بووە.

2. سەردەمی دووەمی عەباسی لە ساڵی(232-590 هـ) بووە.

3. سەردەمی سێیەمی عەباسی لە ساڵی (590-656 هـ) بووە.

سیما تایبەتیەکانی بریتی بوون لەمانە

1. ڕابوونی ڕۆشنبیری بە تیبەتی لە سەردەمی یەکەمی عەباسیدا بووە, بەڵام زانستێکی تریان کە لە نێوەندی سەردەمی عەباسیەکاندا بووە کە بریتی بووە لە ڕابوونی زانستی ڕاستەقینە لە سێ لایەنەوە

أ- بزاڤی پۆلێن کردن (الحرکة التصنیف)

ب- دارِشتنی سیستەمی ئیسلامی (تنظیم العلوم الاسلامیة)

ج- گۆڕین لە زمانەکانی ترەوە (حرکة الترجمة من اللغات الاجنبیة) وەک (یۆنانی, ڕۆمانی, سریانی وە فارسی)

أ- بزاڤی پۆلێن کردن

بۆ شی کردنەوەی پۆلێن چەند نمونەیەک دەهێنینەوە

- بەناو بانگترین مەصنف لەو سەردەمەدا مالیک بووە کە (موطآ) داناوە.

- إبن اسحاق سیرەی نوسیوە.

- أبو حنیفة فیقهی رأی داناوە.

- أبو جعفر المنصور ناسراو بووە بە ئاراستە کردنی زانایان بەرەو زانستە نوێکان و هاوکاری کردنی لە کاروانی زانستی و ئەدەبیە جیهانیەکاندا.

- لەم قۆناغەدا زانستەکان لە تەلقینەوە (شفوی) چوونەتە قۆناغی نوسین و تدوین و هاوسەنگی لە کتێب و فەرهەنگەکاندا.

ب- دارشتنی سیستمی ئیسلامی

- لەم سەردەمەدا زانستی تەفسیری قورئان (علوم تفسیر) لە دایک بووە وە هەر لەو سەردەمەشدا لە زانستی حدیث (علوم الحدیث) جیا کراوەتەوە.

- چوار ئیمامە گەورەکە لەو سەردەمەدا ژیاون واتە کۆڵەکەو پایەی ئێستاشمانن لە ڕووی زانستە شەرعیەکانەوە.

1. أبو حنیفە (150 هـ) ژیاوە.
2. مالک (179 هـ) ژیاوە.
3. شافعی (204هـ) ژیاوە.
4. ابن خلیل (241هـ) ژیاوە.

- دوو قوتابخانەی گەورەی زانست دروست بوون.

1. أهل الرأی لە عراق
2. أهل الحدیث لە مدینە

– زانستی زمان و نحو فراوان بوە دوو ئەکادیمی گەورە سەری هەڵداوە.

1. قوتابخانەی بسرە

2. قوتابخانەی کوفە

زانایانی زمانەوانی لە بەسرە بریتی بوون لەم زانایانە کە زۆر ناسراو بوون

1. عیسی ابن عمران الثقفی (149هجری)
2. ابو عمر بن العلاء (154هجری)
3. الخلیل بن احمد (175هجری)
4. سیبویة (180هجری)
5. یونس بن حبیب (182هجری)

زاناکانی کوفە بریتی بوون لە

1. أبو جعفر الرءواسی
2. الکسائی
3. الفراء

کە ئاماژەیان لە 280هـ دا بۆ کراوە

– زانستی مێژووی بە جیا بوونەوەی لە علمی تفسیرو علمی حدیث وە لە سیرە نوسینیش مێژوو سەربەست بوە.

محمد بن إسحاق (152هجری) دا سیرە ی نوسیوە

أبن هشام لة (218هـ) دا کورتی کردۆتەوە

مێژوو نوسی بەناوبانگ محمد ابن سعد (230هـ) پەیدا بوەو بە (کاتب الواقدی) ناوی دەرکردوە (الطبقات الکبری) داناوە کە بریتی بوە لە هەشت بەرگ.

بەشی کۆتایی سەردەمی عەباسی ئەویش سەردەمێکی گرنگ بوە بریتی بوە لە

ج- بزاڤی گۆڕین (ترجمة)

- ابو جعفر المنصور لە ساڵی 145ھ بناغەی پایتەختی بەغدای داناوە وە زۆرینەی زاناکانی لەوێ کۆ کردۆتەوە بۆ هاندانیان بۆ کاری زمانەوانی.

- ئەو زانایانەی کە تەرجومەیان کردوە ئەمانە بوون

1. ابن المقفع کە کتێبی (کلیله و دمنه) ی لە 757 ز ترجمە کردوە.

2. دکتۆری نسطوریەکان (گورگیس بن بختیشوع) لە ساڵی 771 ز ژیاوە.

3. بختیشوع بن گورگیس 801 ز وە جبریل قوتابی بختیشوع بن گورگیس بوە لە ساڵی 809ز

کە خەریکی کاری وەرگێڕان بوون لەو سەردەمەدا بۆ زمانی عەرەبی و بە پێچەوانەوە بۆ زمانەکانی تریش.

4. حجاج بن یوسف بن مطر (786- 863ز) بە ناوبانگترین وەرگێڕی ئەو سەردەمە بوە.

- لەگەڵ وەرگێڕانی ئەو سەردەمەدا جێگا دەستی خۆیان دیاری کرد لە جیهانی ئەو سەردەمەدا.

- ئەوان ئەو کتێب و سەرچاوانەیان زیندوکردەوە کە لە چاخە تاریکەکانی ئەو سەردەمەدا (عصر الظلام) ی ئەوروپادا وون بوون.

- لە عەرەبیشەوە بۆ زمانە لاتینیەکان ترجمە هەبوە وە کاری کردۆتە سەر ڕابوونی ئەوروپا (عصر النهظة) واتە ڕێنەسانس.

– له سه‌رده‌می عه‌باسیدا (بيت الحكمة) دامه‌زرا وه‌ک کۆمه‌ڵێکی زانستی بۆ لێکۆڵینه‌وه‌ی زانسته‌کانی ئه‌و سه‌رده‌مه. له سه‌رده‌می **مأمون** و کوڕه‌کانی دا زیاتر به‌ره‌و پێشه‌وه چوون, وه کاری ئه‌و کۆمیته‌یه یان ئه‌و ڕێکخراوه بریتی بوه له

أ- وه‌رگێڕان (ترجمة)
ب- ئه‌رشیفی کتێبه‌کان واتا هه‌ڵگرتنی کتێبه‌کان
ج- به‌رگ تێگرتنیان
د- ته‌فسیری ئاشکرای جازیبه‌تیان تیا کرد واته تاقیگایه‌کیش بوو
هـ- هێڵی پانی و درێژی زه‌ویان دیاری کرد له‌و تاقیگایه‌دا

ئه‌مه مشتێکه له خه‌روارێک له سه‌رده‌می عه‌باسیه‌کاندا وه له سه‌رده‌می ئه‌مه‌ویه‌کانیشدا خاوه‌نی داهێنانی بێشومار بوون, به‌ڵام له به‌ر ئه‌وه‌ی که نزیک نییه له سه‌رده‌می ڕێنه‌سانسه‌وه ته‌نها تیشکێکی بچوکا ده‌خه‌مه سه‌ر که له ساڵی **40**ی هیجری تا ساڵی **132** هیجری بووه, وه ناوی ئه‌م خه‌لافه‌ته‌ش ده‌گه‌ڕێته‌وه بۆ (بنی ئومیه) که له قوره‌یشیه‌کان بوون.
له‌م سه‌رده‌مه‌دا پزیشکی باو بووه یه‌که‌م نه‌خۆشخانه‌ش له سه‌رده‌می (مقریزی) دروستکراوه.
(خالید کوڕی زید کوڕی معاویه کوڕی ابوسفیان) خۆی ته‌رخان کردوه بۆ زانستی پزیشکی وه بۆ یه‌که‌م جار له‌و سه‌رده‌مه‌دا وه‌رگێڕان کرا له زانستی پزیشکیدا وه زۆر گرنگی درابوو به زانستی کیمیاو گه‌ردون و ئیداره‌ی ده‌وڵه‌ت, وه له به‌ناو بانگترین پزیشک و زاناکانی ئه‌و سه‌رده‌مه بریتی بوون له

1. ابن زهر ابو العلاء
2. ابو مروان عبدالملك بن زهر
3. ابو القاسم الزهراوي
4. ابن واحد الاندلسي
5. ابن رشد
6. ابن البيطار

وە زۆر کاری تریش کراوە کە جێگای سەرسوڕمانە کە هیچ کۆمەڵگایەک ئەو پێشکەوتنەی بە خۆیەوە نەدیبوو لە سەردەمی هیچ ئایدۆلۆژیایەکدا.
تەنها لێرەدا دەمەوێت تیشک بخەمە سەر ئەو سەردەمەی کە موسڵمانان جێگایەکیان دەگرت هەمیشە دەستی ئاوەدانی موسڵمانانی پێوە دیار بوو.
بۆ نمونە دەوڵەتی الاندلس کە لە ساڵی **92**هـ-**897**هـ بە دەستی موسڵمانانەوە بوە.
هەشت سەدە فەرمان ڕەواییان کردوە کە (**طارق کوڕی زید**) ڕزگاری کردوە لە دەست خاچ پەرستەکان.
کە سیمای ڕۆشنبیری ئەو سەردەمەی ڕۆژئاوا بوە کە هەموو شازادەو بەگزادەکانی ئەوروپا لە زانکۆکانی موسڵماناندا فێری زانست و زانیاری بوون.
بۆیە (مالک ابن بنی) دەڵێت دروشمی ئەو وەختەی دەوڵەتی الاندلس بریتی بوە لە (یەکتا پەرستی+ مرۆڤایەتی+ خاک+ کات = بە ژیار) ,
بەڵام خۆتان بەراوردێک بکەن لە نێوان دەسەڵاتی ئیسلامی و دەسەڵاتی سایکۆلاریزمیدا.
نمونەیەکی تر بریتییە لە دیمەشق کە لە دەسەڵاتی ئیسلامدا ململانێیەکی زۆری لەسەر بوە بۆ خستنە ژێر ڕکێفی دەسەڵاتە ئیسلامیەکان ئەوانیش کە یەک بە یەک خستویانەتە ژێر ڕکێفی

خۆیانەوە هەمیشە ئاوەدانیان کردونەتەوەو کردویانەتە فەرهەنگی ئابوری و زانستی و ئەدەبی و کۆمەڵایەتی.

ئەو دەسەلاتانەی کە لە ژێر ڕکێفیاندا بوون

1. **ئەمەویەکان**
2. **عەباسیەکان**
3. **طولونیةکان**
4. **ئەخشیدیەکان**
5. **فاطمیةکان**
6. **ئەیوبیەکان**
7. **عوسمانیەکان**

لەم سەردەمانەدا وەک باسم کرد جێگای زانست و زانیاری سەردەمی ژێردەسەڵاتی خەلافەتەکان بوە.

یەکەم پێش کەوتن کە بە چاوی خۆیەوە بینی دیمەشق کە لە سەردەمی (اسعد پاشای عظیم) بوو کە لە ساڵی 1749 ز توانی بینا سازیەکی زۆر جوانی تێدا بکات کە جێگای سەرسوڕمانی هەموو ڕۆژئاوا بوو, وە هەر لە سەردەمی نوێشدا 1831ز میسریەکان توانیان بازاڕی قەشەنگ و کاڵای جوانی تیا فەراهەم بهێنن وە لە دوایشدا عوسمانیەکان گرنگیەکی باشیان پێ دابوو لە ڕووی زانکۆو قوتابخانەو شوێنە زانستیە کانەوە تا ساڵی 1918ز لە ژێر دەسەڵاتی عوسمانیدا مابووەوە.

بەڵام مەخابن 1920ز دا کە فەڕەنسا داگیری کرد مێژووەکەی زۆر ئاشکرایە کەچی کرد بە دانیشتوانی دیمەشق و لە مەدەنیەتەوە بردی بەرەو بەدەویەت.

www.regayrasty.com

له بیرتان نەچێت ئەمە بۆچونی نوسەرە یەکێکە لە پرنسیپەکانی هزری نوسەر کە دەڵێم هەر دەسەڵاتە میللەت پێش دەخات وە هەر دەسەڵاتیشە میللەت دوا دەخات.

ئەم بەراوردە بچوکە کە من کردم تەنها بۆ بیر خستنەوەی موسڵمانان و وە بۆ عاقڵ کردنی گومڕاو سەر لێشێواوەکانە کە ئەوان پێیان وایە ئەم دونیایە تەنها پێنج و دوو ڕۆژێکەو بەرەو نەمان دەچێ ئێمەی موسڵمان دەڵێین ژیان کەمە بەڵام بێجگە لەم ژیانە گۆڕانکاریەکی کە دێتە پێش کە دەگەڕێینەوە بەرەو ژیانێکی بێ کۆتایی بۆیە دەبێ هەمیشە مرۆڤی موسڵمان کار بۆ پاشەڕۆژو دونیاشی بکات کە ئێمەی موسڵمان پێمان وایە هەروا بە عەبەسی دروست نەکراوین بە ئاسانیش بەرەڵڵا نەکراوین تا خۆمان بە بیری خۆمان کاربکەین.

کارو فەرمانێکمان پێ سپێراوە کە پاداشتی چاکەو خراپەی لەسەر وەردەگرین لە لایەن دەسەڵاتێکەوە کە خاوەنی ئەم بونەوەرەیە ئەویش خوای گەورەیە.

ئەو خوایەی کە دەستورێکی پاک و پوختی ناردوە بۆمان کە هەموو دەستورنوسانی سەرزەوی و فەیلەسوفەکانیش نەیان توانیوە پەی بەرن بەو یاساو ڕێسایانەی کە خوای پاک و بێگەرد بۆ مرۆڤەکانی ناردوە بە پێغەمبەرە نازدارەکەیدا (د.خ) سورەتی ئیمانداران ئایەتی 115(أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ) واتا(ئایا وا هەست دەکەن کە ئێوە مان بێ هودەو بێ هیچ نیازێک دروست کردوە وە ئێوە بۆ لای خوا ناگەڕێنەوە).

وە لە کۆتایشدا ئەم ووشانەی إمامی علی(خ.ڕ) بابەتەکەی پێ کۆتای دێنم هەرچەندە لە بابەتێکی ئاوادا کە زیاتر ڕوون کردنەوەی دەوێت بۆ ئەو بەراورد کردنە, بەڵام بەجێی دێڵم بۆ خوێنەری بەڕێز تا خۆی

بەشوێنیا بگەڕێ و وە ئەگەر من هەڵەیەکیشم کردبوو تکام وایە بۆم ڕاست بکەنەوە.

هەموو مرۆڤەکان خاوەنی هەڵەن تەنها خوای گەورە لە سەر ڕاستیە.

لە هەموو بابەتەکەی من بریتیە لەم ووتانەی إمامی علی(خوای لێ ڕازی بێت) کە دەفەرموێت(ألا وإن الآخرة قدار تحلت مقبلة، و ان الدنيا قد ولت مدبرة، و ان لكل منهما بنين، فكونوا من أبناء الآخرة و لا تكونوا من أبناء الدنيا)* (ئاگادار بن کە بە ڕاستی دوارۆژ وا بەرەو ڕوومان هات, وە دنیاش وا پشتی تێکردین و کۆتای هات, بە ڕاستی هەریەکێک لەوانە نەوەو کوڕی خۆی هەیە, دەی ببن لە کوڕان و نەوەی دوارۆژ و مەبن لە کوڕان و نەوەی دنیا)

خوێنەری بەڕێز لە هزرو مێشکی خۆتدا لێکی بەرەوە بزانە ئەو مێژوەی تەنها امامی علی (خ.ڕ) بە درێژای هەموو مێژوی مرۆڤایەتی وە ئێمەی موسڵمانیش بۆ ئەوە کار دەکەین کە نەوەی دوارۆژ بین.

ئاگادار بن سایکۆلاریزم هەڵتان نەخڵەتێنێ دوای فکرەی بەرەڵلای عەلمانیەت مەکەون.

دیموکراسی و سۆسیالیستی و کۆمۆنیستی ....هتد تەنگتان پێ هەڵنەچنێ دۆڕاو بن لە دنیا و لە قیامەتدا.

چاوەڕوان بن تیری تر دەچەقێنین لە سەر بیرێکی گەندەڵی تر.

چاوەڕوان بن!

**** بۆ وەرگرتنی ئەم فەرمودەیە سودم لە (نرخ و بەهای تەمەن) نوسینی (د. سفر الحوالی) وەرگێڕانی (باوکی محمد) وەرگرتوە.***

تێبینی- زۆر سوپاسی مامۆستای بەڕێز کاک خالید ڕەنجدەر دەکەم کە یارمەتی دام بۆ بەدەست هێنانی هەندێ سەرچاوە خوای گەورە پاداشتی خێری باتەوە.

سەرچاوەکان-

1. موسوعة الأتاريخ الأسلامى

الجزء الثالث. المؤلف (احمد الشلبى)

الطبعة 11-1996
المكتبة النهضه المصريه

2. مرۆڤ و دەسەڵات لە ئایدۆلۆژیاو بیرو باوەڕەکاندا

نوسینی (خالید ڕەنجدەر)

Filosofi og vitenskapshistorie .3
Olav Asheim & Else Wiestad

تێبینی ئەم کتێبە ئێستا لە زانکۆی ئوسلو لە کۆلێژی فەلسەفە دەخوێنرێت.

4. زۆر سوپاسی مامۆستای زانکۆ
دەکەم کە هەندێ سەرچاوەی خستە بەر دەستم بۆ بەشی دووەمی
(Thomas Veller)بابەتەکە.

نوسینی- ماکوان
18.10.2005

سوپاس و ستایش بۆ خوای پاک و تەنها

www.regayrasty.com